

Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Göçün Kentsel Gelişim Üzerine Etkisi

The emigrations to city center of Van and the effects of the emigration on urban development

Orhan Deniz*

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van

Öz: Van, gerek 1915-1918 yılları arasındaki Rus ve Ermeni işgali, gerekse 1980 sonrasında bölgede yaşanan terör olayları nedeniyle büyük ölçüde zorunlu göçe maruz kalan kentlerimizden birisidir. Bu çalışmada, 1980 sonrasında bölgede yaşanan terör olayları ve terörün dolaylı etkilerine bağlı olarak Van kentine yapılan göçler ve göçün kentsel gelişim üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle göçmenlerin göç öncesi ve sonrasında karşılaştıkları sorunların tespiti için anket ve mülakatlar yapılmış, elde edilen bulgular analitik yöntemle yorumlanmaya çalışılmıştır. Kentte yapılan göçlerin büyük bir kısmı Van'la birlikte komşu illerin kırsal kesimlerinden olmuştur. Göç, 1990-2000 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Göç nedenleri arasında ekonomik ve güvenlik sorunu başta gelir. Özellikle 1991-1996 yılları arasında yapılan göçlerin büyük bir kısmı (% 47) güvenlik sorunuyla ilişkilidir. Daha sonraki yıllarda gerçekleşen göçlerde, terör yine etkili olmakla birlikte, ekonomik koşulların daha belirleyici olduğunu görülmektedir. Bu gün de göçmenlerin kentte karşılaştığı sorunların başında işsizlik sorunu gelmektedir. Göçle birlikte büyük bir köy görünümü alan kent, yol, su, elektrik, kanalizasyon ve gecekondulaşma gibi önemli altyapı sorunlarıyla karşı karşıya gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, İç Göç, Göç ve Kent, Zorunlu Göç

Abstract: Van is one of our cities which on a large scale had to face compulsory migration not only between 1915-1918 because of Armenian uprising and Russian invasion but also of the terrorist attacks going on in the region after 1980. In the study, it is aimed to study on the migrations from the rural to Van because of the terrorist attacks and indirect effects of terrorism during 1980s and the effect of the migration on urban development. Therefore, the polls and interviews have been carried out to learn about the problems the migrants came into pre and post migration and the results are tried to be evaluated through analytical procedure. The majority of the migrations has been from out of the rural of the neighbor provinces such as Van, Hakkari and Ağrı. Most of the migration occurred between 1990-2000. The leading reasons of the migration have been financial deficiencies and security. Especially most of the migrations between 1991-1996s (% 47) were related to the lack of security. Terror was functioning on also the migrations going on during the upcoming years. However; it was seen that the going on heavier economic deficiencies were more effective. At present, among the most important problems the migrants face in the town are hard living conditions and unemployment. The leading problems at the town, which seems to be like a big village through migrations, are the inadequacy of roads, water, electricity and sewer system and squatters.

Keywords: Van, Migration, migration and City, Compulsory Migration

1. Giriş

Göç, insanların ve toplumların bilincinde derin izler bırakan insanlık tarihi kadar eski bir olaydır. Tarihin her devresinde değişen siyasal, çevresel ve toplumsal faktörlerle birlikte yaşam koşullarındaki farklılaşmalara bağlı olarak gönüllü veya zorunlu göçler ortaya çıkmıştır (Deniz, 2008,

*İletişim Yazarı: O. Deniz, e-posta: odeniz70@hotmail.com

3-4). Göç, farklı nedenlerle insanların oturduğu yeri kesin ya da geçici sürelerle terk etme olgusu olarak tanımlanabildiği gibi (Mutluer, 2003, 9), insanların geçici, özellikle de devamlı olarak oturdukları yerden bir başka yere gitmeleri şeklinde de tanımlanabilmektedir (Özgür, 2000, 143). Kişinin maddi ihtiyaçlarını karşıladığı ve ruhsal gelişimini şekillendirdiği çevresinden kopuşuyla başlayan göçler, çoğu zaman telafisi pek mümkün olmayan olumsuz sonuçların doğmasına ve dolayısıyla kişinin ruhsal çevresinden de ayrılmasına yol açabilmektedir (Buz, 2002, 1). Zorunlu göçün temelinde isteksizlik ve zorlama vardır.

Türkiye, yüzyıllardır çeşitli sebeplerle ortaya çıkan dış ve iç göç hareketlerine sıklıkla maruz kalan ülkelerden birisidir. İç göç hareketlerinin hızlanması 1950'li yıllara rastlar. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de göçler genellikle kırsal alanlardan kentsel alanlara, özellikle de az gelişmiş doğu ve iç bölgelerden gelişmiş batı bölgelerine doğru olmaktadır. Başlangıçta iç göçün en önemli nedenleri arasında ekonomik nedenler ilk sırada gelirken, 1980'li yıllardan itibaren güvenlik sorunu ön plana çıkmaya başlamıştır. Terörle mücadele sürecinde Doğu ve Güneydoğu illerinden 1986-1990 devresinde meydana gelen göçün % 29'u, 1991-1995 devresinde ise % 47,2'si güvenlik nedeniyle gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ise güvenlik nedeniyle göç edenlerin payı hızla azalarak % 1,3'e kadar gerilemiş, buna karşın ailevi ve ekonomik nedenlerle göç edenlerin payı hızla artmaya başlamıştır (Anonim, 2006, 58).

Ülkemizde güvenlik nedeniyle yerinden olmuş nüfusun en önemli toplanma alanlarından birisi Van kentidir. Kent, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Van Gölü'nün doğu kıyısında ve kendi adını taşıyan ovanın üzerinde kurulmuştur. Van'ın nüfus çekim alanları arasında komşu iller ile kendi kırsal alanı bulunur. Özellikle 1986-1996 yılları arasında Van ve Hakkari ili kırsalında yaşayan binlerce insan, güvenlik sorunu nedeniyle yaşadıkları yerleri bireysel veya toplu olarak terk ederek Van'a gelmişlerdir. Bu araştırmada, büyük çoğunluğu zorunlu olarak gerçekleşen ve Van kent merkezine 1985 sonrasında yapılan göç hareketleri, göçmenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri ile göçün kentsel gelişim üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2. Kentin Tarihi ve Nüfus Gelişimi

Van Ovası ve çevresinde yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarından Van'ın yerleşme tarihini günümüzden 5500 yıl kadar geriye götürmek mümkündür. Van Havaalanı'nın yakınındaki Tilkitepe Höyüğü'nde yapılan kazılardan, Van'ın, M.Ö. 3500 yıllarında iskana açıldığı anlaşılmaktadır (Relly, E.B. 1940). Ancak, kentin önemli bir merkez olarak ortaya çıkması Urartular dönemine (M.Ö. 900-600) rastlar. O dönemde Tuşpa olarak anılan ve Urartu Devletinin başkenti olan kent, binlerce yıllık tarihi süreç içerisinde çeşitli uygarlıklar arasında sürekli el değiştirmiştir. Yoğunlaşan Asur saldırıları ve ardından İskit ve Med'lerin saldırıları sonucu Urartu devleti yıkılmış ve bir süre sonra bölge, Ermenilerin eline geçmiştir. Daha sonra şehir sırasıyla Persler, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Bizanslar, Selçuklular, ilhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safaviler ve 1548 de Osmanlıların eline geçmiştir (Tukin, 1945, 253-255).

Van'ın bir sınır şehri olması ve sık sık istilalara maruz kalması nedeniyle kent, Urartu ve Osmanlılar dönemi dışında uzun süre siyasi istikrara kavuşamamıştır. Osmanlıların son döneminde Van ve çevresinde birçok siyasi çalkantı yaşanmıştır. Özellikle imparatorluğun gerileme sürecine girdiği yıllarda, Avrupalıların *Şark meselesi* olarak gördükleri Doğu Anadolu Bölgesi'nde, etnik ve

sosyal yapıyı kaşıyarak gizli emellerine ulaşmak için birçok misyoneri bölgeye gönderdiği ve aynı zamanda Van ve Bitlis gibi merkezlerde okullar ve konsolosluklar açtıkları bilinmektedir (Lynch, 1965, 82). Dolayısıyla 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına (1918) kadar geçen sürede içinde Van ve çevresi, çeşitli iç ve dış nedenlerden kaynaklanan pek çok karmaşaya sahne olmuştur. Bu durum, doğal olarak yörede defalarca yaşanan kitlesel göç hareketlerini de beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyet dönemi öncesinde düzenli nüfus sayımları yapılamadığı için o dönemlere ilişkin Van'ın nüfusu hakkında sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler ise bazı seyyah ve yabancı araştırmacıların gözlem ve tahminlerine dayanmaktadır. 1827 yılında Fransız Asya Cemiyeti'nin Van'a gönderdiği Friedrich Edward Schulz'un verdiği bilgilere göre o dönemde Van Şehrinde 10.000-12.000 civarında bir nüfus yaşamakta ve yine aynı dönemde İngiliz konsolosu olan I. Birant'a göre şehirde 2 bini Ermeni, 5bini Müslüman olmak üzere toplam 7.000 kişi yaşamaktadır (Anonim, 1988, 49). 19. Yüzyılda bölgeye gelen ve çeşitli gözlem ve araştırmalarda bulunan Lynch'e göre 1838 de Van'da 25 bini Müslüman, 10 bini Hıristiyan olmak üzere toplam 35bin kişi yaşamaktadır (Lynch, 1965, 79). Cuinet'e göre ise 1890 da Van kentinde 16.000'i Müslüman, 13.500'ü Hıristiyan, 500'ü ise Yahudi olmak üzere toplam 30bin kişi yaşıyordu (Cuinet, 1892, 633).

1890'dan I. Dünya savaşına kadar geçen süreye ilişkin kentin nüfusu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında (1927) kent nüfusu 7000 kişi olarak tespit edilmiştir. 1890-1927arasında kent nüfusunun azalmasında I. Dünya savaşı esnasında kentin Rus ve Ermeni işgaline uğramasıyla birlikte Müslüman nüfusun Anadolu'nun daha güvenli bölgelerine göç etmesi, ardından Rus ve Ermenilerin de bölgeyi terk etmesi etkili olmuştur.

Cumhuriyet döneminde, 1950 yılı hariç, gerek kent nüfusu, gerekse il nüfusu sürekli artmış ve bu artış Türkiye ortalamasının bir hayli üzerinde gerçekleşmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Cumhuriyet döneminde il ve Van Kenti nüfusu artışı ve oranı.

Sayım Yılları	Van Kenti Nüfusu	Van Kenti Yıllık Nüfus Artışı (%)	Türkiye Kentsel Nüfus Artışı (%)	İl Nüfusu	Van İli Yıllık Nüfus Artışı (%)
1927	7000	-	-	75329	-
1935	9362	4.2	3.0	143434	11.3
1940	11785	5.2	2.8	112975	-4.2
1945	14266	4.2	1.6	127858	2.6
1950	13664	-0.8	2.4	145944	2.8
1955	17254	5.2	6.7	175250	4.1
1960	22043	5.5	5.6	211034	4.1
1965	31431	8.5	4.4	266840	5.2
1970	46751	9.7	5.3	325763	4.4
1975	63663	7.2	4.6	386314	3.4
1980	92801	9.1	3.3	468646	3.9
1985	110653	3.8	7.3	547216	3.1
1990	153111	7.7	4.8	637433	3.1
2000	284464	8.6	3.2	877524	3.8
2007	331986	2.4	1.2	979671	1.7

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayım Sonuçları ve TÜİK verileri.

Özellikle 1960'lardan sonra Van Kenti nüfusundaki artış daha belirgin hale gelmiştir. Öyle ki bazı sayım dönemlerinde yıllık nüfus artışı % 9'un üzerine çıkmıştır. 1927 de 7000 olan kent nüfusu, 1950 de 13664'e, yirmi beş yıl sonra 1975 de 63663'e, 1990'da 153111'e, 2000 yılında 284464'e, 2007 yılında ise 331986 kişiye yükselmiştir. Özellikle 1980 sonrasında kentin nüfusu il nüfusuna oranla çok daha hızlı artmıştır. Örneğin, 1980-2007 yılları arasında Van il nüfusu % 80 artarken,

kentin nüfusu % 148 oranında artmıştır. Kent merkezindeki hızlı nüfus artışında, büyük ölçüde göç etkili olmuştur.

Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Nedenleri

Van, genel olarak göç veren bir ildir. Net göç hızı genellikle negatif bir durum gösterir. Örneğin, 1970-75 döneminde ‰ 4.9, 1975-80 döneminde ‰ -17.7, 1980-85 döneminde ‰ -23.6, 1985-90 döneminde ‰ -35.1, 1995-2000 öneminde ise ‰ -43.6 olarak gerçekleşmiştir (Kocaman, 2008, 80). Van ilinin aldığı ve verdiği göç büyüklüğü hakkında bir fikir vermesi bakımından 1995-2000 yılları arası incelenecek olursa, söz konusu yıllarda Van'a 35 bin kişinin göç ettiği, buna karşın 67 bin kişinin Van'dan ayrıldığı görülür. Dolayısıyla bu yıllarda net göç miktarı -32 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Ancak, Van kent merkezinde durum farklıdır. Kent, bölge içinde önemli bir çekim merkezi özelliğine sahiptir. Bu nedenle van, son yıllarda gerek kendi il sınırları içinde, gerekse komşu illerden zorunlu olarak göç eden on binlerce kişinin ilk tercih ettiği yerleşmelerden birisi haline gelmiştir. Memur ve öğrenciler hariç, Van, genellikle kısa mesafeli göçlerde tercih edilen bir kenttir.

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, özellikle 1990-1999 yılları arasındaki çatışmanın arttığı yıllarda, bireylerin ve ailelerin istemleri dışında zorunlu bir göç süreci yaşanmıştır. Bu süreçte en fazla etkilenen kentlerden birisi de Van olmuştur. Zorunlu olarak gerçekleşen bu tür nüfus hareketine katılanlar, genel olarak *yerinden olmuş* veya *yerinden edilmiş nüfus* şeklinde adlandırılmaktadır¹. Zorunlu göçün yoğunlaştığı yıllarda kente gelen göçmenlerin sayısına ilişkin kesin bilgiye ulaşmak oldukça zordur. Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nde 1997 yılı itibarıyla 905 köy ve 2523 Mezradan yerinden olmuş nüfus miktarı 378 bin kişidir (TBMM, 1998). İç İşleri Bakanı Beşir Atalay'ın konuya ilişkin verilen bir soru önergesini cevaplandırırken bu sayıyı 386.360 kişi olarak belirtmiştir (Atalay, 2008). Zorunlu olarak göç eden ve Van merkez ilçede iskân edilen göçmenlerin büyük bir kısmı, Van'ın Başkale, Bahçesaray, Çatak, Gürpınar ve Çaldıran ilçelerinden, Hakkari'nin Çukurca ve Yüksekova ilçeleri, Şırnak'ın Beytüşşebap ve merkeze bağlı köyleri, Siirt merkez köyleri ve Pervari ilçesinden ve Bitlis'in Mutki ilçesinden gelenlerden oluşmaktadır. Göçler bireysel ve aileler şeklinde olduğu gibi gruplar halinde de olmuştur. Terör nedeniyle (PKK'nın Korucu suçlamasıyla) yaşadıkları yerleri kısa bir süre içinde terk ederek her şeylerini geride bırakan göçmen gruplarından birisi, 1996 yılında Van'a gelmişti. Hakkari Çukurca'dan gelen 280 kişilik bu grup, uzun süre çadırlarda yaşadıkdan sonra Yalım Erez Mahallesi'nde yaptırılan konutlara yerleştirilmiştir

Zorunlu göç kapsamında Van'a gelen göçmenlerin büyük bir kısmı, bu gün kentin nispeten ucuz arazi temin edilebilen kenar mahallelerine yerleşmişlerdir. Bu şekilde göçle büyüyen veya ortaya çıkan mahallelerin başında Hacıbekir, Karşıyaka, Süphan, Yenimahalle, Şabaniye, Eminpaşa, ve Esenler ile özellikle de kentin mücavir alanı içerisinde kalan Bostaniçi Beldesi sınırları içindeki Şafak, Yalım Erez, Gündoğdu ve Esendere mahalleleri gelmektedir. Bu gün Van kentiyle birleşen Bastaniçi beldesi Van'da en fazla göç alan yerleşim birimidir. 1990 sayımında 2499 kişi olan belde nüfusu, 2000 yılında 14364'e, 2007 yılında ise 17917'ye yükselmiştir. Kısa bir süre içinde böylesine büyük bir nüfus artışında göç, en önemli etkidir.

Göçmenler, kent içinde genellikle aşiret temelli bir dağılışı göstermektedir. Örneğin, Akköprü ve İstasyon mahallelerinde Burikan Aşireti, Gölbaşı Mahallesi ve YSE güneyinde Helan aşireti, Gölbaşı ve Aburrahma Gazi mahallelerinde Yüksekova ve Başkale'den göç eden Giravi aşireti,

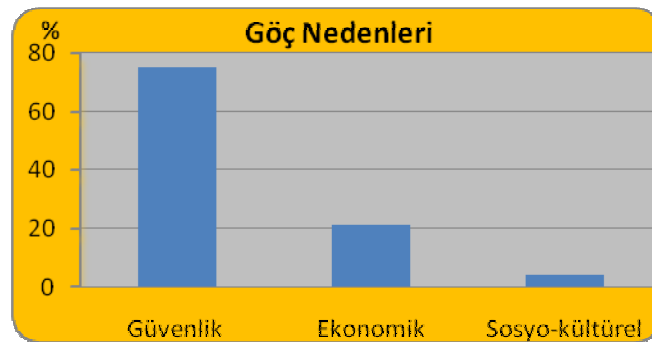
Beyüzümü ve Yalım Erez mahallelerinde Hakkari Çukurca'dan gelenler, Karşıyaka Mahllesi'nde Gevdan, Jırki, İzdıran ve Mamhuran aşiretlerine mensup kişiler yoğunluklu olarak yaşamaktadır.

Kente yapılan göçler çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar a) güvenlik, b) ekonomik ve c) sosyo-kültürel şeklinde gruplandırılabilir. TBMM araştırma komisyonun 1998 tarihli raporuna göre ise, göçün nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırmaları ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmeleri;
- PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması;
- Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması.

TESEV araştırma grubunun bölgede köyleri boşaltılan veya boşalan kişilerle yüz yüze görüşerek yaptığı bir araştırmaya göre; hane temsilcilerinin çoğunluğu köylerinin güvenlik güçleri tarafından, bir neden gösterilmeden ya da korucu olmayı kabul etmedikleri gerekçesiyle tamamen boşaltıldığını, bir kısmı ekmek istemek için zaman zaman köylerine gelen PKK üyeleri ile PKK'ya yardım etmemeleri konusunda ısrar eden güvenlik güçleri arasında kaldıklarını ve bu durumun yarattığı güvenlik kaygısı yüzünden köylerinden ayrıldıklarını, bir başka kısmı ise köyleri tamamen boşaltılmış olmamakla birlikte, çatışmalar yüzünden iki ateş arasında kaldıklarını, bu esnada bazı evlerin yıkıldığını veya yandığını ve dolayısıyla can güvenliği kaygısıyla köylerini terk ettiklerini, yine bir başka kısmı ise güvenlik güçlerinin ya da PKK'nın, karşı tarafı desteklediği gerekçesiyle kendi ailelerini hedefleyen eylemlerde bulduklarını, bu yüzden köylerinden kaçmak zorunda kaldıklarını anlattıkları ifade edilmektedir (TESEV, 2006, 70-71). Van'da bütün bu gerekçelerle göç eden göçmenlere rastlamak mümkündür.

Van kent merkezine yapılan göçlerin % 75'i güvenlik, % 21'i ekonomik ve % 4'ü sosyo-kültürel nedenlerden kaynaklanmaktadır (Şekil 1). Buradaki güvenlik nedenleri arasında terör, şiddet, kan davaları ve güvenlik nedeniyle köy boşaltılması, ekonomik nedenler arasında yayla yasağı nedeniyle hayvancılığın sekteye uğraması ve geçim sıkıntısı, sosyo-kültürel nedenler arasında ise daha iyi eğitim, sağlık ve yaşam kalitesine kavuşma isteği bulunmaktadır.

Şekil 1. Van Kent merkezine bölge içerisinde yapılan göçlerin nedenleri.

Güvenlik gerekçesiyle yaşadıkları yerleri terk eden göçmenlerin geri dönüşüne yönelik devlet tarafından çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Bunlardan birisi 1994'de uygulamaya başlanan Köye

Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)'dir. Bu proje kapsamında Bingöl, Hakkâri, Tunceli, Bitlis, Van, Muş, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Diyarbakır, Batman, Siirt, Mardin ve Şırnak illeri bulunmaktadır.

Terör nedeniyle Van'da boşaltılan köy sayısı 33'dür. Bu sayı komşu illerden Hakkâri'de 45, Bitlis'te 125, Ağrı'da ise 8, Türkiye genelinde ise 945 adettir. Mayıs 2008 itibariyle Türkiye genelinde yerinden olmuş 386.360 kişinin sadece % 39'u (151.469 kişi) tekrar eski yerleşim birimlerine dönmüştür (Atalay, 2008).

Van kent merkezinde yaptığımız araştırmaya göre, göçmenlerin çoğunluğu köye geri dönüşe sıcak bakmamaktadır (Çizelge 2). Hiç bir şekilde geri dönmeyenlerin oranı % 46 civarındadır. Hiçbir şekilde geri dönmeyenlerin % 70'i 30 yaş altında, % 4'ü ise 45 yaş üstündeki kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, 45 yaş üstündekiler gençlere oranla geri dönüşe daha sıcak bakmaktadırlar. Genel olarak göçmenlerin yaklaşık % 38'inde geri dönüş eğilimi görülmektedir. Kentte kalış süresi ile geri dönüş isteği arasında ise ters bir orantı bulunmaktadır. Yani, kentte kalış süresi uzadıkça geri dönme isteği azalmaktadır. Geri dönmeme isteğinin azalmasında çatışmaların devam etmesi, köylerdeki alt yapının tahrip olması, bozulan ekonomik ve sosyal düzen gibi itici faktörler ile şehirdeki eğitim, sağlık ve yaşam kalitesi ile şehirsiz hayatın çekiciliği etkili olmaktadır.

Çizelge 2. Göçmenlerin yaş gruplarına göre köye dönüş eğilimleri

Görüşler	Yaş Grupları	16-30	31-45	46+	Toplam	%
Maddi destek verilirse giderim		15	43	25	83	27.5
Köy yeniden kurulursa giderim		5	10	16	31	9.6
Temelli dönüş yerine mevsimlik göçü tercih ederim		18	24	8	50	16
Hiçbir şekilde geri dönmem		96	38	4	138	46.5
Toplam		134	115	53	302	100

Kaynak: Anket Sonuçları

3. Göçmenlerin soysa-ekonomik yapıları ve karşılaştıkları sorunlar

Van kent merkezindeki göçmenlerin sosyo ekonomik yapılarının daha iyi anlaşılması için, öncelikle onların geldiği, yani göç etmeden önce köylerinin bağlı olduğu ilçelerin gelişmişlik sıralamasına bakmak gerekir. Örneğin, Van'a göç gönderen ilçelerden nispeten iyi durumda olan Yüksekova dahi Türkiye'deki 872 ilçe içerisinde 703. sırada bulunmaktadır. Göç gönderen diğer ilçelerden Şemdinli 832., Pervari 859., Gürpınar 861., Özalp 864., Başkale 865., Hizan 868., Çaldıran 870., Mutki 871. ve Bahçesaray 872. sırada yer almaktadır (Dinçer ve diğ., 2004, 110,115, 126). Aynı şekilde gelişmişlik sıralamasında son 11 ilçenin 6'sı Van iline aittir. Bu ilçeler aynı zamanda Okur-yazarlık ve kişi başına düşen gelir oranının son derece düşük, ortalama aile nüfus büyüklüğü, bağımlı nüfus miktarı, işsizlik ve bebek ölüm oranlarının yüksekliği ile dikkat çekmektedirler.

Göçmenler arasında çekirdek aile yapısı egemen olmakla birlikte (% 68), ataeril aile yapısı da önemli bir yer (% 32) tutmaktadır. Ataeril yapısının bu kadar yüksek olmasında gelir düzeylerinin düşük ve geleneksel kültür yapısının önemli bir etkisi vardır.

Van kent merkezindeki göçmenlerin eğitim düzeyleri göçün ilk yıllarına oranla yükselmiş olsa da yine de istenen düzeyin çok altındadır. Göçmenlerin % 23'ü hiç okuma yazma bilmezken, % 11,4'ü sadece okur-yazar, % 28'i ilköğretim, % 22'si ortaokul, % 13'ü lise, % 2,4'ü ise yüksek okul mezunudur (Etilan, 2008, 25). Okul çağındaki kız çocuklarının % 28'i çeşitli gerekçelerle okula gönderilmemekte ve yine erkek çocukların % 28'i geçici işlerde çalıştırılmaktadır. Okul çağındaki çocukların yaptığı

işler arasında kaçak sigara, mendil ve kalem satıcılığı, tartıcılık, oto camı silme, işportacılık ve ayakkabı boyacılığı bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik imkanları açısından göçmenlerin % 40'ı yeşil kartlıdır. 2005 yılı İl Sağlık Müdürlüğü verilerine göre Van genelinde yeşil kartlı kişi sayısı 384794 dür. Bu sayı, il nüfusunun yaklaşık % 42 sine karşılık gelmektedir ki bu da, Van'da neredeyse her iki kişiden birisinin yeşil kartlı olduğunu gösteriyor.

Göçmenlerin ekonomik düzeyleri oldukça düşüktür. Köylerindeki tek geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın göçle birlikte son bulması, birçok aileyi, özellikle göçün ilk yıllarında ekonomik açıdan büyük bir çıkmaza sokmuştur. Göçmen ailelerinin çoğunluğunun ortalama aylık gelirleri 100 ile 300 YTL arasında değişmektedir. Ortalama aile nüfus büyüklüğü 8,2 kişidir. Göçmen ailelerinde çalışan kişi sayısı oldukça azdır. Ailelerin % 64'ünde bir, % 29'unda iki, % 7'sinde ise üç ve daha fazla kişi çalışmaktadır. Göçmenlerden özellikle maddi durumu iyi olmayan ailelere devlet tarafından gıda, kömür, sağlık ve eğitim yardımı yapılmaktadır. Örneğin eğitim için "Sosyal Riski Azaltma Projesi" kapsamında Dünya Bankasından sağlanan fonla yılda yaklaşık 2 milyon YTL dağıtılmaktadır. Bu yardım, İlköğretim çağındaki çocuklar için okula gönderme şartına bağlı olarak kız çocukları için ayda 37, erkek çocukları için ayda 32 YTL, Ortaöğretim'deki kız çocukları için ayda 52 YTL, erkek çocukları için de ayda 42 YTL olarak çocukların annelerine yapılmaktadır.

Gerek göç öncesi, gerekse göç sonrasında göçmenler çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların başında işsizlik gelmektedir. Göçle birlikte, bütün varlığını ve yılların birikimini bir anda kaybeden insanlar, başta amelelik olmak üzere kentte her türlü işi yapmaya aday, vasıfsız bir işgücü grubuna dönüşmüşlerdir. Şerefiye Mahallesi'nde kurulan işçi pazarındaki elamanların % 98'ini kırsal kesimden gelen göçmenler oluşturmaktadır. Belli bir meslekten yoksun olan bu insanlar, çoğunlukla amele olarak çalıştırılmaktadır.

İşsiz göçmenlerin, ailelerini geçindirmek için gayri meşru işlere bulaştıkları da sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Bunlar arasında özellikle mazot, sigara ve şeker kaçakçılığı başta gelmektedir. Ayrıca, göçle birlikte kentte hırsızlık ve kapkaç gibi yüz kızartıcı suçlar ile asayiş sorunlarının artması da bir diğer dikkat çekici husustur. Göçmenler üzerinde bazı çevrelerin göç süreçleriyle ilişkili psikolojik baskılarını halen devam etmesi de, göçmenlerin yüzleştiği bir başka önemli sorundur.

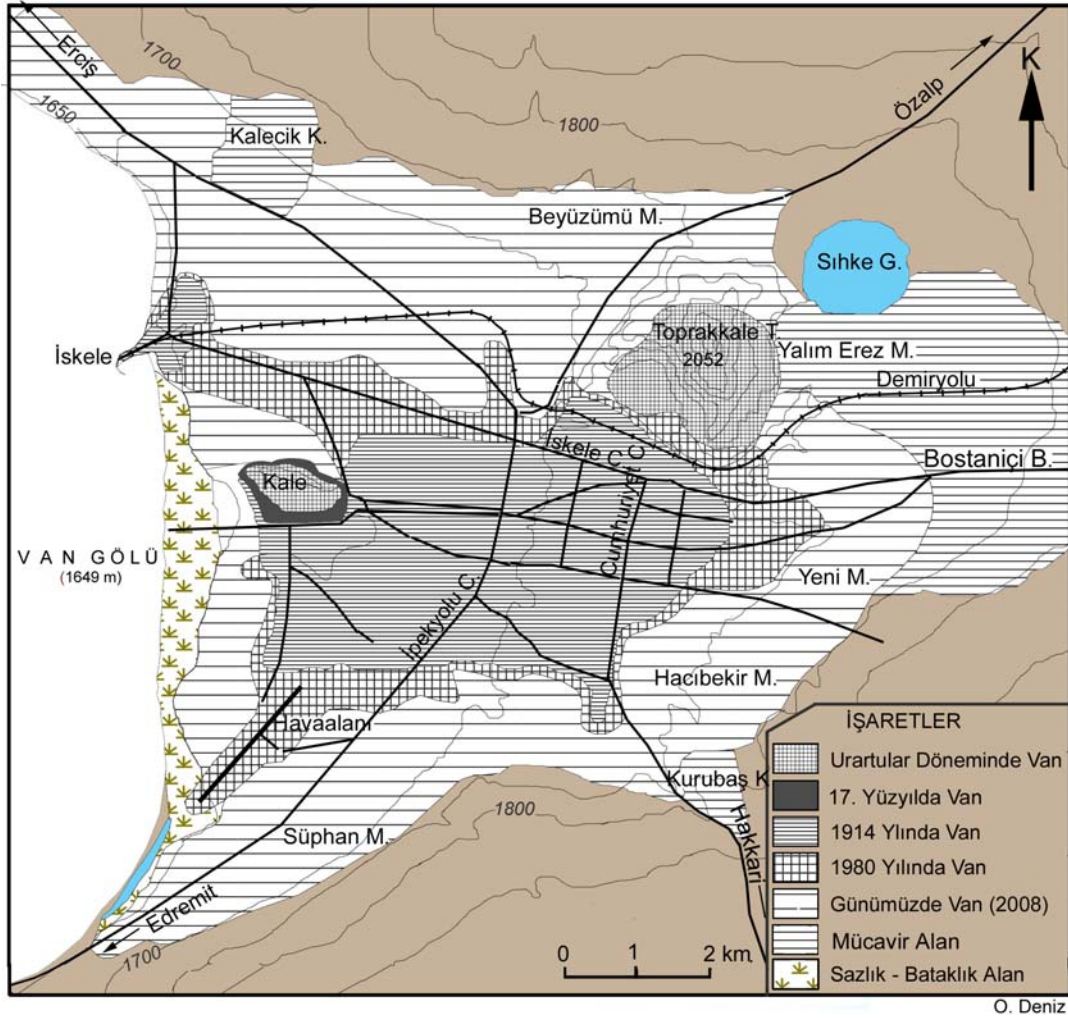
Göçmenlerin karşılaştığı daha başka sorunlarda bulunmaktadır. Bunlar; uygun olmayan barınma koşulları, eğitim, sağlık ve istihdamda fırsat eşitsizliği ile kentsel hayata adaptasyon süreciyle ilişkili sorunlardır. Göçmenlerin kaldığı konutların % 35'i kerpiç, % 59'u betonarme, % 6'sı ise prefabrik yapılardan oluşmaktadır.

4. Göçün kentsel gelişim üzerine etkisi

Kırdan kente yapılan göçler, bir tarafta kırsal alanların boşalması ve mevcut kaynakların atıl kalmasına neden olurken, diğer tarafta kentlerde birçok altyapı ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Ayrıca, kentlerin alansal gelişimini belirleyen unsurlardan birisini de, yine göçler oluşturmaktadır. Van'ın alansal gelişiminde göçün etkisi oldukça fazla olmuştur.

Urartular döneminde (M.Ö. 900-600) Van Kalesi ve Toprak Kale ile sınırlı olan kent, 17. yüzyıla kadar alansal olarak çok az bir gelişme göstermiş, sadece Van Kalesi'nin güneyinde *Aşağı*

Şehir olarak bilinen dar bir alana yayılmıştı (Şekil 2). I. Dünya Savaşı başlarına kadar kullanılan bu alan, 1915-17 yılları arasında Rus ve Ermeniler tarafından tamamen yakılıp yıkıldığından, bu gün artık yerleşim alanı olarak kullanılmamakta ve tarihi sit alanı olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2. Van Kentinin Alansal Gelişim Safhaları

17. yüzyıldan I. Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen süreçte şehir, kale surları ve aşağı şehrin dışında, kabaca şehrin bu günkü merkezi kısımlarına karşılık gelen alana gevşek dokulu bir şekilde yayılmıştır. Savaş sonrasında tekrar kente dönen insanlar, Van Kalesi çevresindeki evlerinin tamamen yıkılmış olduğundan, ova üzerinde ayakta kalan ve çoğunluğu göç eden Ermenilere ait evlerinin bulunduğu bu günkü çarşı civarına yerleşmişlerdir.

1914-1980 yılları arasında kent, alansal olarak fazla bir gelişme göstermemiştir. Bu dönemde Van-Tatvan demiryolu bağlantısının kurulması ve göl kıyısındaki İskele Köy'ün Van Belediyesi'ne bağlanmasıyla kent, bir tarafta İskele caddesi boyunca, diğer tarafta Demiryolu İstasyonu ve Edremit yönüne doğru genişlemiştir (Şekil 2).

Kentin esas genişlemesi 1980 sonrasında rastlar. Bu dönemde kentin alansal gelişimini belirleyen temel faktör göç olmuştur. Özellikle, terör ve şiddet nedeniyle oluşan zorunlu göçlere bağlı olarak kent, alabildiğine genişlemiş ve bir önceki döneme (1914-1980 arası) oranla yaklaşık iki kat

büyümüştür. Bu dönemde kentin doğusunda Bostaniçi Beldesi ve Karpuzalan köyü, Güneyde Hakkari yolu üzerindeki Kurubaş ve Kavurma köyleri, Kuzeyde Kalecik Köyü idari olarak ayrı birer birim olsalar da, bu gün kentle bütünleşmiş ve kentin bir parçası haline gelmişlerdir (Şekil 2).

Kent, bir tarafta böylesine hızlı bir şekilde alansal olarak genişlerken, diğer tarafta bu hızlı gelişmeye paralel olarak kentte kentsel alt yapı ve yeni imarlı yerleşim alanları oluşturulamamıştır. Ucuz arazi nedeniyle kentin kenar kısımlarının göçmenler tarafından tercih edilmesiyle bu alanlarda, hızlı ve kaçak yapılaşmaya bağlı olarak, imar ve kentsel altyapıdan yoksun kırsal karakterli, ancak kentsel alan içerisinde kalan yeni gecekondular ortaya çıkmıştır. Bu gün kentin karşı karşıya kaldığı alt yapı yetersizliği ve gecekondulaşma gibi sorunların büyük bir kısmı göçle ilişkilendirilmektedir. Ancak, kentin karşı karşıya kaldığı sorunları sadece göçe bağlamak ta doğru değildir. Çünkü kentin alt yapı sorunları 1980'lerden çok daha eskiye dayanmaktadır. Zira 1951 deki Van ziyaretiyle ilgili izlenimlerinde Yaşar Kemal "*kim demiş Van'a şehir diye? Adı çıkmış Van'ın. Ben şehirdir diyemiyorum. İnadımdan mı? İnanınki değil. Van, şehir değil de ondan. Van, dağınık, koskocaman bir köydür. Yirmi otuz doğu köyünü bir araya getirdiniz, oldu size iste Van*" derken kentin imarsızlık ve kontrolsüz gelişimine dikkat çekmiştir (Kemal, 1971, 33).

Kentin alansal olarak kontrolsüz bir şekilde genişlemesi, başta yol, su ve kanalizasyon sistemi olmak üzere bir pek çok altyapı hizmetinin götürülmesi konusunda yerel yönetimleri ciddi şekilde zorlamaktadır. Son beş yıl içinde yapılan yoğun altyapı çalışmalarına rağmen, hale kentin % 35'i kanalizasyon sisteminden yoksundur. Yine bu alanlarda içme suyu kesintileri, dar ve stabilize yollar, göçle büyüyen mahallelerin önemli sorunları arasında yer almaktadır. Göçün yarattığı bir diğer etki de, kentin alansal genişlemesi ve merkezi kısımlardaki arazi fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak merkezi kısımlarda eski ve çoğunlukla tek katlı kerpiç evlerin yıkılarak yerlerine çok katlı apartmanların yer aldığı sitelerin yapılmasıdır. Belli bir plan veya projeye bağlı olmaksızın başlayan bu kentsel dönüşüm, bu gün için kentin çevresindeki gecekondular mahallelerine yansımış değildir. 1980'lerde genellikle geniş bahçeler içerisinde dağılan evlerin yaklaşık % 93'ü kerpiçten yapılmış ve tek katlı, % 6'sı çift katlı, % 1'i ise çok katlı yapılardan oluşmaktaydı (Kalelioğlu, 1980, 58).

Göç ve göçün dolaylı etkilerine bağlı olarak kentte ortaya çıkan sorunlardan biriside çevre sorunudur. Kentin özellikle yeni gelişme alanlarındaki evsel sıvı atıklar kanalizasyon sistemi olmadığı için kent içinden geçen derelere ve kanallara boşaltılmaktadır. Dolayısıyla bu atıklar hem derelerin hem de onların döküldüğü Van Gölü'nün kirlenmesine neden olmaktadır (Deniz, 2003, 150).

5. Sonuç

Van kentine yapılan göçler ve göçün kentsel gelişim üzerine etkisi konulu bu çalışmada sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

- ❖ Van kent merkezine 1980 sonrasında yapılan göçler çoğunlukla terör ve teröre bağlı olarak bozulan ekonomik yapı nedeniyle meydana gelmiştir. Kentteki yoksul sınıfın neredeyse tamamı göçmenlerden oluşmaktadır. Bir tarafta yoksulluk ve yaşadıkları topraklardan zorunlu kopuşun oluşturduğu psikolojik travma, diğer taraftan kentsel hayata adaptasyon sürecinde yaşanan sorunlar, göçmenleri kentte en hassas toplumsal sınıf haline getirmiştir.
- ❖ Genel olarak göçmenlerin kentte karşılaştığı sorunlar arasında yoksulluk, işsizlik, bir geçim stratejisi olarak çocukların çalıştırılması, yetersiz barınma imkânları ile sağlık, eğitim ve psiko-

sosyal hizmetlere erişim güçlükleri yer almaktadır. Eğitim konusunda yerinden edilmenin ilk yıllarında ciddi sorunlar yaşansa da, son yıllarda Şartlı Nakit Transferi Programı sayesinde okula gitmeyen çocukların önemli bir kısmının yeniden okula kazandırıldıkları söylenebilir.

- ❖ Kırsal alandan gelen göçmenlerin geri dönüşü noktasında bazı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak, yapılan çalışmaların başarıya ulaştığı söylenemez. Çünkü geri dönüşün önünde pek çok engel bulunmaktadır. Bunlar arasında; bazı köyler ve mezralarda hala güvenlik riskinin bulunması nedeniyle geri dönüşe izin verilmemesi, köylerdeki evlerin büyük ölçüde tahrip edilmiş olması ve özellikle kentsel hayatı benimseyen genç nüfusun geri dönmede isteksiz davranması sayılabilir. Dolayısıyla göçmenlerin geri dönüşünün önündeki engellerin büyük bir kısmı ortadan kaldırılmadan köye geri dönüşü beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.
- ❖ Göçle birlikte kentin fiziki ve sosyal yapısında da bazı değişimler meydana gelmiştir. Özellikle, kentin imardan yoksun bir şekilde alansal genişlemesi ve buna paralel olarak ortaya çıkan kentsel alt yapı sorunları, büyük ölçüde göçün tetiklediği hızlı nüfus artışından kaynaklanmaktadır.

Van kent merkezine yapılan göçler ve göçün etkilerinin azaltılmasına yönelik tavsiyelerimizi şu sıralayabiliriz.

1. Bölgenin sosyal, siyasal ve ekonomik koşulları dikkate alındığında, kentteki göçmenlerin köye geri dönüşlerinin hızlanma olasılığı pek gözükmemektedir. Aksine, Türkiye-İran sınırı üzerinde yer alan ve en büyük geçim kaynağı kaçakçılık olan köylerde, sınır denetimlerinin artması ve dolayısıyla kaçakçılığın azalmasına bağlı olarak, küçük ölçekli yeni göç dalgası beklenebilir. Bu yüzden, göçmenlerin köye geri döndürülmesi politikasının öncelikli tercih olmaktan çıkarılması, buna karşın göçmenlerin kentsel ortama uyum ve yeni geçim kaynaklarının oluşturulmasına yönelik mevcut eğitim, kurs ve mikro kredi desteklerinin daha etkin ve planlı bir şekilde sürdürülmesi gerekir.
2. Köye geri dönüş yapanların üretim faaliyetlerinde devletin yönlendirici politikalar izlemesi gerekir. Özellikle tarım ve hayvancılıkta geleneksel yöntemler terk edilerek, besi hayvancılığı gibi kaliteli ve yüksek verim elde edilecek yöntem ve üretim tekniklerinin uygulanması teşvik edilmelidir.
3. Bölgenin mevcut coğrafi koşulları dikkate alındığında, kırsal alanın fazla nüfus tutma kapasitesinin olmadığı görülür. Bu yüzden, bölgenin kırsal alanından artan nüfusun bir şekilde yaşam kalitesi ve istihdam olanaklarının fazla olduğu kentlere göç edebileceği dikkate alınarak yeni stratejik planlar hazırlanmalıdır.
4. Hızlı nüfus artışı karşısında, kentin mevcut imar planı ihtiyaca cevap verememektedir. Bu nedenle, yeni bir imar planına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, kentin varoşlarındaki çarpık yapılaşmanın önüne geçmek için kentsel dönüşüm projeleri hazırlanarak hayata geçirilmelidir. Kentteki göçmenlerin konut sahiplik oranının yüksek olması ve geniş bahçeli evlere sahip olması, kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesi ve refah düzeyinin yükseltilmesinde avantaj olarak görülebilir.

Notlar

1. Yerinden olmuş veya edilmiş nüfus konusundaki uluslararası kamuoyunca kabul edilen tanım, Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır (bkz: BM, 2005). Buna göre, “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakkı

ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda, veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş bir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da gruplar” şeklinde tanımlanmaktadır.

Referanslar

- Aker, T., 2006, “Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci”, *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları içinde, S. 234-245, İstanbul.
- Anonim, (1998), *Cumhuriyetin 75. Yılında Van*, Van Valiliği Yayını, Van.
- Anonim, 2006, *Türkiye’de Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.
- Anonim, 1899, *Salname-i Vilayet-i Van*.
- Atalay, B., 2008, CHP Milletvekili Rıza Yalçınkaya’nın Terör Nedeniyle Boşaltılan Köylere Geri Dönüş İlişkin Soru Önergesine 22.07.2008 tarihli Cevabı.
- Birleşmiş Milletler (BM), 2005, Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler, Brooking Entitüsü, Yerinden Olma Projesi, Washington, D.C.
- Buz, S., 2003, “Yoksulluk ve Göç”, *Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1 Haziran 2003)*, Cilt 2, Deniz Feneri Yayınları, S. 150-164, İstanbul.
- Charles, L. R., Nancy, S.J., 2005, “The Environmental, Social and Health Dimensions of Urban Expansion”, *Population and Environment*, Vol. 26, 6, 505-520.
- Cuinet, V., 1892, *La Turquie d’Asie*. Cilt II, Paris.
- Deniz, O., 2003, “Van Kentinde Gözlenen Bazı Çevre Sorunları ve Alınması Gereken Önlemler” *Doğu Coğrafya Dergisi*, sayı 9, 143-169.
- Deniz, O., 2008, *Türkiye’nin Doğu Sınırı ve Mülteci Sorunu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı 2005-FED-B11 Nolu Proje Raporu, Van.
- Deniz, O., Doğu, A.F., 2008, “Türkiye-İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo-Ekonomik Yapıları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 19, S. 49-71.
- Dinçer, B. ve Özarsla, M., 2004, *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, D.P.T. Yayını, Ankara
- Etilan, E., 2008, Van Kent Merkezindeki Göçmenlerin Kentsel Hayata Adaptasyonu Üzerine Bir Çalışma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Bitirme Tezi, Van.
- Kalelioğlu, E., 1980, *Şehir Coğrafyası Bakımından Van*, Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü, Ankara.
- Kemal, Y., 1971, *Bu Diyar Baştan Başa*, Adam Yayınevi, İstanbul,
- Kocaman, T., 2008, *Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, ISBN 975-19-4262-3, Ankara.
- Lynch, H.F.B., 1965, *Armenia, Travels and Studies*, Vol. II, Beirut.
- Mutluer, M., 2003, *Uluslar arası Göçler ve Türkiye*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Özgür, E.M., 2000, *Türkiye Coğrafyası*, Hilmi Usta Matbaacılık, ISBN 975-96707-1-2, Ankara.
- Relly, E.B., 1940, Tilki Tepedeki İlk Kazılar, *Türk-Tarih-Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı 4, 145-152.
- T.C. İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, “Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler” (http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=722)
- TBMM, 1998, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu. *Tutanak Dergisi* 53, Dönem 20.
- TESEV, 2006, *Zorunlu Göçle Yüzleşmek*, Tesev Yayınları, ISBN: 975-8112-77-5, İstanbul.
- TUİK (DİE) 2000 ve 2007 Yılı Genel Nüfus Sayım Sonuçları, Ankara
- Tukin, C., 1945, “Van Bölgesi Tarihi Kaynakları”, *Beşinci Üniversite Haftası, 1944 Van*, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 241, S: 253273, İstanbul.
- Ünalın, T., Çelik, A.B. ve Kurban, D., 2006, “Türkiye’nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun mevzuat ve Uygulama”, *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yay. içinde, S. 67-88, İstanbul.

